Български език / Bulgarian Language 72 (2025), 2, 37–49
Print ISSN: 0005-4283, Online ISSN: 2603-3372
doi: 10.47810/BL.72.25.02.04

Още за замяната на неродопските диалектни особености в словото на пророк Даниил от Райковския дамаскин

Георги Митринов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българската академия на науките
g_mitrinov@abv.bg

В статията е разгледана употребата на диалектна лексика от родопските говори и от други български говори, включена в текст на Райковския дамаскин – средно-родопски възрожденски писмен паметник (1859). Прави се съпоставка с лексика от текста първоизточник в книга на българския възрожденски книжовник Йоаким Кърчовски (1814). Показани са особеностите на употреба на лексиката в изходния текст с кирилска графика и в преписа с гръцка графика. Налице е тенденция за употреба на форми, характерни за родопските говори в преписа, част от Райковския дамаскин.

Ключови думи: Българско възраждане; писмени паметници; дамаскинска книжнина; история на българския език; родопски говори

More about the Replacement of the Nonrhodopean Dialect Features in the Word of the Prophet Daniel by the Damaskin of Raikovo

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
g_mitrinov@abv.bg

The article examines the use of dialectal vocabulary from the Rhodopean dialects and from other Bulgarian dialects, included in the text of the Raykovski Damascin - a written monument of the Middle Rhodopean Revival (1859). A comparison is made with vocabulary from the original source text in a book by the Bulgarian Renaissance scholar Joakim Karchovski (1814). The peculiarities of vocabulary use in the source text with Cyrillic script and in the transcript with Greek script are shown. There is a tendency to use forms characteristic of the Rhodopean dialects in the transcript which is a part of the Raykovski Damaskin.

Keywords: Renaissance; written monuments; Damaskins literature; history of the Bulgarian language; Rhodopean dialects

Темата за среднородопската възрожденска писмена традиция все още не е добре разработена. Твърде малко се знае за местните книжовници, създали писмени паметници като Петковския дамаскин, Райковския дамаскин, Златоградския сборник и др. Дори за основоположника на това книжовно дело в Средните Родопи – йеромонах Григорий, пристигнал и установил се там през първата половина на XIX в. като светогорски монах таксидиот, още се спори дали е грък, или българин по рождение (Гиневски/Ginevski 2001: 109–117). Приема се, че създателите на дамаскинската книжнина в Средните Родопи от средата на XIX в. са местни свещеници, насърчавани и подпомагани в книжовната си дейност от светогорския монах (Митринов, Гиневски/Mitrinov, Ginevski 2005: 18). Не е изяснен въпросът дали текстовете в среднородопските дамаскини, написани с гръцка графика на български език, в основата на който са залегнали местните български родопски говори, са превеждани от гръцки източници, или са преписвани от български ръкописи и книги. Според някои изследователи текстовете, включени в дамаскините, са превеждани от гръцки писмени източници (Попконстантинов/Popkonstantinov 1888: 138; Стоянов/Stoyanov 1972: 231, 234).

Откривателят на писмения паметник М. Стоянов отделя в уводната част към публикацията си малко място на темата на включените в него слова. Отбелязва, че „словата за светците (Георги, Теодор Стратилат и Харалампи) са доста големи, съдържат исторически сведения и се срещат в много от дамаскините“. М. Стоянов включва *Словото на пророк Даниил* към общата група слова, които определя като „обикновени празнични поучения, каквито се срещат в повечето други дамаскини“ (Стоянов/Stoyanov 1972: 227–228). Но за разлика от другите „обикновени“ слова, представени в публикацията само с по няколко изречения от началото и от крайната им част, *Слово второе заради Господовата садовие сфетаго пророка Даниила 1860* е с пълен текст (Стоянов/Stoyanov 1972: 275–280). Важно е да се отбележи, че при нормализацията на текста на словото М. Стоянов допуска неточности, главно поради непознаване особеностите на местния родопски говор:

Нормализация на М. Стоянов	*Нормализация на Г. Митринов*
кутрѝ днѝ сидѐл	и у[т] трѝ днѝ сидѐл (с. 147)
арслѐне стрѐшни кутрѝ дни глѐдни	арслѐне стрѐшни и у[т] трѝ дни глѐдни (с. 147)
и вавлечѐ у вѐчна мѐка	и ва влечѐ у вѐчна мѐка (с. 148)
акѝ юм мѝсли щѝ каибарѝ	акѝ йум мѝсли стѝка и парѝ (с. 149)

Подобни корекции наложиха преиздаване на сборника с нов прочит на текстовете (Митринов, Гиневски/Mitrinov, Ginevski 2005).

Откриването на първоизточника на Σλόβο φτόροε ζαραδί γόσποδοβατα σαδόβιαι σφετάγω προρόκα δανίλα 1860 (*Слово фторое заради господовата садовия сфетаго пророка Даниила 1860*), включено в Райковския дамаскин

(РД/RD: 147–155), дело на словашкия изследовател Ив. Шимко от Цюрихския университет в Швейцария (вж. Митринов/Mitrinov 2022: 56), се оказва важно за проучване историята на среднородопския възрожденски писмен паметник и като цяло на среднородопската дамаскинска книжнина. А това, че първоизточникът е *Слово второе свѧтагѡ пророка Данїила* (с. 25–46) от книгата на българския книжовник Йоаким Кърчовски „Повѣсть ради страшнагѡ и вторагѡ пришествїѧ Хрїстова“ (1814), поставя ред въпроси, свързани с пътя на текста и със спецификата на преписа му (Шимко/Shimko 2021: 68–70). Освен това става ясно, че в дамаскинския среднородопски сборник са включени и преписи на кирилски текстове, транслитерирани с гръцко писмо. В предишна публикация беше разгледана употребата на лексика, нехарактерна за родопските говори, в Σλόβο φτόροε ζαραδί γόσποδοβατα σαδόβιαι σφετάγω προρόκα δανίλα 1860 от Райковския дамаскин (Митринов/Mitrinov 2021: 121–129). Друга, по-скорошна публикация пък беше посветена на граматичните промени при употребата на местоименни форми в текста от Райковския дамаскин в сравнение с първоизточника в книгата на българския възрожденски книжовник Йоаким Кърчовски (Митринов/ Mitrinov 2022: 55–67). Настоящата публикация е посветена на съпоставката на диалектна лексика, включена във вариантите на словото в двата писмени източника. Целта е да се види доколко среднородопският книжовник е преписвал дословно текста и доколко е проявявал творчество, заменяйки нехарактерната за родопските говори лексика с такава, която е разбираема за местните българи християни. Съпоставката на лексикалния материал от двата писмени паметника показва, че в едни случаи нехарактерната за родопските говори лексема, макар в единични примери, е заменена с типична за тях. В други случаи е употребявана само лексемата, нетипична за родопските говори. Налице е и употреба на лексема, характерна както за югозападните, така и за родопските български говори. При представяне на илюстративния материал първо е изписан примерът от книгата на Й. Кърчовски, а след него – този от Райковския дамаскин с гръцка графика. Към примерите с гръцка графика са добавени и нормализирани варианти с кирилски текст (Митринов/Mitrinov 2005: 149–155).

Налице е употреба на нехарактерна за родопските говори лексика, която в единични примери е заменена с типична за местния говор.

чинам – правя

Глаголът *чина* не е характерен за българските говори в Средните Родопи със значение ʻправяʼ. Може да се приеме, че поради това среднородопските възрожденски книжовници не са го употребявали в текстовете, създадени от тях на местен родопски говор. В Родопски речник е отбелязан глагол *чӥнѐм* 1. ʻправя, струвамʼ (Бабяк, Разложко; Нова махала, Велинградско; Велинград). 2. ʻкръстосвам жици при сноване около чиновете – колчетата, спо-

ред нуждите’ (Дилов дол, Ардинско; Старцево, Маданско; Славейно, Виево, Кутела, Смолянско) (Стойчев/Stoychev 1965: 301). Въпреки това в повечето примери при нормализацията на текста на местно родопско наречие, включен в Райковския дамаскин, той е оставен.

По данни от Архива на българския диалектен речник, съхраняван в Секцията по българска диалектология и лингвистична география към Института за български език, глаголът *чина/чиньа* е разпространен в говори от Самоковско, Ихтиманско, Дупнишко, Кюстендилско, Благоевградско, Ботевградско, Гоцеделчевско, Разложко, Петричко, Сандански, Пирдопско, Белослатинско, Тетевенско, Пазарджишко, Пещерско, Велешко, Софлийско, Пиротско, Охрид и др. В Тихонравовия дамаскин, писмен паметник от XVII в., е засвидетелствана употреба на глагола *чѷ̀ня* с 8 значения, първото от които е ‘правя, върша, извършвам’ (РКБЕНО/RKBENO 2012: 1112–1113).

В двата проучвани текста нехарактерният за среднородопските говори глагол *чиня* се употребява със значения:

1. ‘правя, върша, извършвам’:

ТÍЕ РОБÓТАТЪ НА ДЇÁВОЛА, Й̂ *ЧѶ́НАТЪ* ЙЗМÉТЪ НА САТАНÀ (29)

... тíе рапóтат на диáволат ѝ *тзѣ̀нат* хѯсмéт нá сатанá (148)

… тие работат на дьаволат и *чинат* хусмет на сатана;

ХОДÁЛЪ ТРѢ̀ ГОДѶ́НИ, МНѺ́ГѮ ЧѮДÀ *ОЎ̂ЧИНѶ́ЛЪ*, ОЎ̂МРÉНИ ѺЎ̂ЖИВѶ́ЛЪ (37)

... хóдиль три гѯдíнѣ ѝ млóгѮ тзиѯдá ѧ́тзинѝл, ѯ́мрéлѣ ѯзивéвалѣ (151)

… хóдил три гудини и млогу чьуда *учинил*, умрели уживевали;

ТОВÀ Ê ПРОТѶ́ВЕНЪ ДАНЕВѢ̀ СТРÁХЪ Ѻ̄Ў ДЇÁВОЛА Й̂ ДА НЕ *ЧѶ́НИТЕ* ЩÒ Ê ГРЪ́ШНО (44–45)

… тѯвá е прѣтивéние да ва е не страх ѽт диáвола, ѝ да ни *тзíнитѣ* стó е грéсно (154)

… тува е претивение да ва е не страх от дьавола и да ни *чините* што е грешно.

2. ‘правя някого да стане някакъв, да придобие някакви качества’:

КОГÀ СѢ̀ КРЕСТѶ́ЛЕ, *ОЎ̂ЧѶ́НИЛЕ* НѶ́ХНИ Дѯ�́ШЫ НЕВЪ́СТЫ НА ХѰРТÀ; А̂ ТÍЕ, КÓИ ХÓДАТЪ ПО БÁЕНѢ, ỒНѢ̀ *ОЎ̂ЧѶ́НИЛЕ* НѶ́ХНИ Дѯ�́ШЫ НЕВЪ́СТЫ НА ДЇÁВОЛА (29)

... кѯгá са крастѝли *тзѣнѝлѣ* нѝхнѯтѯ си нѣвéстѣ христà тíе ѧ́тзѣ́нѣлѣ тéхнѣ дѯ́си нівéстѣ на диáвола (148)

… куга са крастили, *чинили* нихнуту си нивести, христа тие *учинили* техни души нивести на дьавола.

Среща се употреба на възвратния глагол *чиня се* ‘представям се пред някого’, ‘превръщам се’:

ТА́КОВЇЙ СИ́ЛНЇЙ Й СТРА́ШНИ А̂РСЛА́НИ, Й С̃Ъ ТРЍ ДНЍ ГЛА́ДНИ НЕ ГО̀ ЙЗЕ́ЛЕ, А̂МЍ МѫСЀ ПОКЛОНИ́ЛЕ Й НО́ГИ Мѫ̀ ЛИЗА́ЛЕ, Й КРО́ТКИ Мѫ *СЄ О́У̂ЧИНИ́ЛЕ*, КА́КС̃Ъ ѪВЦЫ НА О̂ВЧА́РЬ (26)

... τακὶβα αρσλάνε στράσνη η ѫ[τ] τρι δνη γλὰδνη, αμὴ μѫ σα πѫκλѫνὶλη ѝ νѫγὶτε μѫ λὶζαλη ѝ κρότκη μѫ *σα* ѫτζηνѝλη κατѫ ὸφτζα νὰ ѫφτζέρ (147)

… такива арслане страшни и ут три дни гладни, ами му са пуклунили и нугите му лизали и кротки му *са учинили* кату ѝфца на уфчѐр;

ЗАТОВА̀ С̃О̂СТА́ВИЛЕ СЛА́ДКИ РАБО́ТИ С̃Ъ О̂ВО́Й ВѢ́КЪ, Й *СЄ О́У̂ЧИНИ́ЛЕ* ПѪСТЫ́ННИКАМИ (34)

... ζατѫβά ѫ́στάβηλη ѝ σλάτκη ράπѫτη ѫτ σόε σφέτ ѝ *σα* ѫτζινίλη πѫστινήκάμη (150)

… затува уставили и слатки рабути ут сое сфет и *са учинили* пустиниками.

Едва в един пример характерният за югозападните български говори глагол е заменен с типичен за местните родопски български говори:

НИСЀ ПРЕКРЪСТ́А̀ТЪ, НЙ МЕТА́НЇИ *ЧИ́НАТЪ* (28)

… νή σα πρικάρστѫβατ, νή μετάνιε *πράβετ* (148)
… ни са прикарстуват, ни метание *правет*.

Също в един пример глаголът *се учиниле* със значение ‘се превърнали’ е заменен с глагола *станали са*, който вероятно родопският преписвач е приел за по-разбираем за носителите на местния говор:

А̂ СЕГА̀ С̃Ъ ГРѢ́ШНО ЖИВЕ́ЕНѢ Й С̃Ъ ПРОКЛЕ́ТО ПИЇА́НСТВО О́У̊МЪ ЗАГѪБИ́ЛЕ, *СЄ О́У̂ЧИНИ́ЛЕ* КА́КС̃Ъ БЕЗѪ́МНЇИ ДОБИ́ЦЫ (41)

… ὰ σεγά ѫ́τ γρέσνο ζιβένιε ѝ ѫτ πρѫκρέτѫ πιάντζкѫ ηѫ́μѫβέτε σι σα ζαγѫπίλη ѝ *στὰναλη σα* κακβότѫ πεζѫ́μνη δѫπίτατζη (153)

… а сега ут грешно живение и ут проклету пианцку иумувете си са загубили и *станали са* каквоту безумни дубитаци.

В единичен случай е налице неправилно разчитане на пасаж от изходния текст от страна на среднородопския книжовник. Нехарактерната за родопските говори причастна форма *читале* ‘четели’ е възприета и осмислена от него в облик *чинали* ‘правили, изпълнявали някакъв обред, обичай’, който също не е характерен за родопските говори с това значение:

НЕПРЕСТА́ННС̃Ъ *ЧИТА́ЛЕ*: Г̄ДИ ІӢСЕ ХР̄ТЕ, С̄НЕ Б̄ЖЇЙ ПОМИ́ЛѪЙ МѦ̀ ГРѢ́ШНАГО (39)

... νέπρεστάνο *τζήναλη* γόσποδι ήισχ́σε χριστε, σίνε πόζηη πόμιλχη με (152)
… непрестано *чинали* господи иисусе христе, сине божии помилуй ме.

век – сфет

Текстовете на двата писмени паметника включват употребата на лексема *век*. В Тихонравовия дамаскин лексемата в облик *вѣкъ* е представена със значение ʻвек, безкрайно дълго време, вечностʼ (РКБЕНО/RKBENO 2012: 119−120). Данните от Архива на българския диалектен речник сочат, че лексема **век** със значение ʻживотʼ е разпространена в говори от Прилепско, Стружко, Велешко, Щипско, Костурско, Трънско, Брезнишко, Радомирско, Граовско, Дупнишко, Софийско, Разложко.

В проучваните текстове лексема **век** е употребена със следните значения: 1. ʻживотʼ

Ѧ КО́Й ЙМА ПО́МЫСЛЫ, ТО́Й МЫ́СЛИ ЗА ѺВО́Й *ВѢ́КЪ*, ЗА СТО́КА, ЗА ПА́РИ (31)

… α κοή ημα πομίσλη τοή μίσλη ζα τβοή *βέκ* ζα στόκα η ζα παρή… (149)

… а кой има помисли, той мисли за твой *век*, за стока и за пари;

ѦМЍ ТАКВА̀ ВѢ́РА, КО́Й НЕ МИ́ЛѪЕ НИ́ЩО ѾѺ ѺВО́Й *ВѢ́КЪ*, ТІ́Е МО́ЖАТЪ ДА ВЛЕ́ЗАТЪ ОУ̑ РА́Й (30)

... αμή τακάβα βέρα κοή νη μίλχβα νήστχ ο[τ] τβοή *βέκ*, τιὲ νη μόζετ δα φλέζατ νά πὸζηραΐ (149)

… ами такава вера кой ни милува ништу от твой *век*, тие ни может да флезат на божирай;

КО́Й НЕ МИ́ЛѪЕ НИ́ЩО ѾѺ ѺВО́Й *ВѢ́КЪ* ТІ́Е МО́ЖАТЪ ДА ВЛЕ́ЗАТЪ ОУ̑ РА́Й, ТА́КА КАЗѪ́Е КО́Й МИ́ЛѪЕ НЕ́ЩО ѾѺ ѺВО́Й *ВѢ́КЪ* ТІ́Е НЕ МО́ЖАТЪ ДА ВЛЕ́ЗАТЪ ОУ̑ РА́Й (30)

… коή νη μίλχβα νήστχ ο[τ] τβοή *βέκ* τίε μόζατ δα φλέζατ να πόζηραΐ̀ τακὰ κὰζχβα коή μίλχβα νέστο χ[τ] τβοή *βέκ* τίε νη μὸζετ δα φλέζατ νὰποζηραΐ̀ (149)

… кой ни милува ништу от твои *век* тие можат да флезат на божирай така казува кой милува нешто ут твои *век* тие ни может да флезат на божирай;

Ѧ КО́И НЕСѢ̀ МО́ЛѦТЪ ѢГѪ; ѦМЍ МЫ́СЛѦТЪ ЗА ѺВО́Й *ВѢ́КЪ*, ТО́ГАЙ НИ́ХНИ НЕЗАУЗДЕ́НЪ ОУ̑МЪ ХО́ДИ ПО ЛО́ШИ Ѝ ГРЪШНИ ПО́МЫСЛИ (32)

… α κοή νή σα μόλετ πὸγχ, αμή μισλετ ζα τβοή *βεκ* τχγάφ νήχνη ιχ̋μ νέζασχζτεν χὸδη πο λὸση ή̀ γρέσνι πόμισλη (150)

… а кои ни са молет богу, ами мислет за твои *век*, тугаф нихни йум незасузтен ходи по лоши и грешни помисли.

2. ʻсвятʼ – **онии век** ʻоня святʼ

КА́КѠ ТІЕ Ѡ͡ЖИВЕ́ЛЕ; ТА́КА КЪДА̀ Ѡ͡ЖИВЕ́АТЪ ТА́МѠ НА О͡НО́Й *ВѢ́КЪ* (38)

... κατό τίε ϰ̓ζιβέλη, τακά στάι δα ϰζιβὲετ τὰμϰ νὰ όνηη *βέκ* (152)
… като тие уживели, така щъа да уживеет таму на онии *век*.

В единични примери среднородопският копист е заменил нехарактерната за местните родопски говори лексема *век* с типичната *сфет*. Но поскоро става въпрос за непоследователност, тъй като е налице успоредна употреба на лексеми *век* и *сфет*:

О͡НЬ̀ НИ ГЛЕДА́ЛЕ, НЬ̀ МЫ́СЛИЛЕ ЗА О͡ВО́Й *ВѢ́КЪ*, А͡МЬ̀ ДЕ́НЬ И͡ НО́ЩЬ МЫ́СЛИЛЕ ЗА *О͡НО́Й ВѢ́КЪ*; ЗАТОВА̀ Ѡ͡СТА́ВИЛЕ СЛА́ДКИ РАБО́ТИ Ѿ О͡ВО́Й *ВѢ́КЪ* (34)

... όνηη νί γλεδαλη η νί μισλιλη ζα τβοὴ *βέκ*, δέν η νὸς μίσλιλη ζα *όνιη βέκ*, ζατϰβά ϰ̓στάβιλη ἡ σλάτκη ράπϰτι ϰτ *σόε σφέτ* (150)

… онии ни гледали и ни мислили за твои *век*, ден и нош мислили за онии *век*, затува уставили и слатки рабути ут *сое сфет*.

речи – хурати – зборови

Във варианта, включен в Райковския дамаскин, е засвидетелствана успоредна употреба на синонимите *речи, хурати, зборови*. Синоним *збор* ʻдумаʼ е с разпространение в югозападните краища на българското езиково землище (Битоля, Битолско, Велешко, Охридско, Прилепско, Реканско, Стружко) (ИДРБЕ/IDRBE 2012: 1022). Синоним *реч* е с разпространение във Великотърновско, Сливенско, Сярско (ИДРБЕ/IDRBE 2012: 1022). Засвидетелствана е употреба на умалителна форма *рѐчка* в говори от Източните Родопи и Западна Тракия: *рѐчка* ж. ум. ʻдумичкаʼ (Попско, Ивайловградско) (Стойчев/Stoychev 1965: 259); *рячка* (Кушланли, Гюмюрджинско) (ИДРБЕ/IDRBE 2012: 1022). Лексема *хорàтъ̀* е разпространена в родопските говори със значение 1. ʻлоша дума, клюкаʼ (Смолянско, Ардинско, Асеновградско). 2. прен. ʻтаен годеж' (Златоград) (Стойчев/Stoychev 1965: 296). Облик *хор(а)тà* с основно значение ʻдумаʼ е разпространен в говори от Елховско, Лозенградско, Тополовградско, Поповско, Банат, Русенско, Плевенско, Павликенско, Белослатинско, Никополско; *хоратъ̀* – в Бургаско, Котелско, Преславско (ИДРБЕ/IDRBE 2012: 1023).

Докато в пасаж от изходния текст е включена синонимна двойка *речи – зборови*, в среднородопския препис с гръцка графика е добавен още един синоним: *речи – хурати – зборови*. Явно синоним *хурати* е добавен за пояснение на предното съчетание *речи грешни*:

СЕ́КЇИ ДЕ́НЬ ДАВА́ТЕ НА ДЇА́ВОЛА ХЇЛЇА́ДИ: ВА́ШЫ *ГРѢ́ШНИ РЕ́ЧИ* И͡ *ЗБО́РОВИ* И͡ СИ́ТЕ ВА́ШИ *РЕ́ЧИ ГРѢ́ШНИ* ГЇ ПИ́ШЕ ДЇА́ВОЛЪ О͡Ѹ НЕГО́ВИ ТЕВТЕ́РИ (27)

… σέκιη δεν δάβατε να διάβολα βάσιτε *ρέτζη γρέσνη χҳратή* η *ζπόροβη* η σίτε βάσι *ρέτζη γρέσνη* χη πήσҳβα διάβολατ να νέγҳβιται τεφτέρε… (147–148)
… секии ден давате на дьавола вашите *речи грешни хурати* и *зборови* и сите ваши *речи грешни* хи писува дьаволат на негувитьа тефтере…

В друг цитат е налице употреба само на синоним *речи*:

СИ́ТЕ ХРТЇА́НИ, Й МҲ́ЖИ Й ЖЕ́НИ ДА ЙМАТЪ НА ОУ́МЪ Й ТОВА̀ ДА МЫ́СЛѦТЪ ОВІ́Е ЧЕТЙРИ *РЕ́ЧИ*, КО́И МЫ́СЛИ ТІЕ *РЕ́ЧИ*, МО́ЖЕ ДА БЙДЕ СЫ́НЪ БЖЇЙ Й МО́ЖЕ ДА ПОБѢ́ГНЕ ѠТ СИ́ТЕ ГРѢ́ХѠВИ Й МО́ЖЕ ДА ОУ́МРЕ ОУ ЧИ́СТО ПОКАѦ́НЇЕ (45)

сítzкитe христиáнe ѝ мóзη ѝ зéнη дa ѝмaт нa имóт η тҳвá дa мíслeт сée *тzѐтри ρέтzη* коѝ мíслη тоѝ мóзe дa пóдe сýн пѐзиη ѝ мѐзe дa пҳпѐгнe ҳ́т врҳ́т γрехоβéтe (154)
сичките християне, и можи и жени, да имат на имот и тува да мислет сее четри *речи* кой мисли, той може да боде син божии и може да пубегне ут врут греховете.

В случая при преписа среднородопският книжовник е съкратил част от текста и е отпаднало повторното изписване на плурална форма *ρέτzη*.

В текста на преписа, включен в Райковския дамаскин, се открива употреба на лексика, нехарактерна за родопските говори, която не е заменена:

сакам – иштам

Според данните от БДА. ОТ глаголът *сакам* ‘искам’ е с разпространение в говори от Видинско, Монтанско, Врачанско, Белослатинско, Мездренско, Софийско, Елинпелинско, Самоковско, Дупнишко, Кюстендилско, Радомирско, Пернишко, Царибродско, Пиротско, Трънско, Годечко, Скопско, Велешко, Дебърско, Прилепско, Охридско, Костурско, Воденско, Солунско, Сярско, Струмишко (БДА. ОТ/BDA. OT 2001, к. Л 86). Характерен е и за чепинския родопски говор (Стойчев/Stoychev 1965: 262). В проучваните текстове глаголът *сакам* е употребен със следните значения:

1. ‘искам’

ЗА ЩО̀ ХО́ДИ ДЇА́ВОЛЪ ПО ЧОВЕ́ЦЫ Й РЫ́КА КА́КѠ А̂РСЛА́НЪ, *СА́КА* ДА НЙ ЙЗЕ́ДЕ ЖИ́ВЫ (42-43)

... ζαστό χόδι διάβҳλ πҳ τζιҳβέτζι ѝ ρҳ́κα κατό ἀρσλάν, *σάκα* δα νη ησκάζε ζήβη... (153)
… зашто ходи дьавул пу чьувеци и рука като арслан, *сака* да ни искаже живи.

2. ‘желая, предпочитам’

КО́И ДЕКА̀ *СА́КА* ДА ВЛЕЗЕ́, ТА́МѠ ВЛЕ́ЗҲЕ (30)

... коѝ дéка *сáка*, тáмѫ флéзѫе... (149)
… кой дека *сака*, таму флезуе...

Открива се производен глагол *пусакам* ‘поискам’ ‘потърся’ (БЕР/BER 2002: 427):

ÊДНѦ А̏КѠ ЗАГѝНЕ Ѿ ВА́СЪ КЪДАѧ̀ *ПОСА́КАМЪ* (30)

... едно́ а̀кѫ заги́не, от ва́с шта́ да е *пѫса́кат* (149)
… една аку загине, от вас щтьа да е *пусакат*.

В двата писмени източника е засвидетелствана употреба на лексика, характерна както за югозападните, така и за родопските говори. Глаголът *чȕвам* със значение ‘пазя’ е типичен за родопските говори: *чȕвам* гл. ‘пазя, браня’ (Смолянско, Ардинско, Маданско, Асеновградско, Девинско (Стойчев/Stoychev 1965: 302). Изоглосата *чувам* ‘слушам, възприемам със слуха си’ // *чувам* ‘пазя, отглеждам, отхранвам’ от Дунав до Пазарджик върви паралелно с ятовата граница, след което възвива на изток в посока Елхово (Младенов/Mladenov 1973: 241–256; Младенов/Mladenov 1974: 321−325). Ареалът на разпространение на глагола със значение ‘пазя’ е общ за западните и за родопските говори. Поради това той не е заменян в направения на родопски говор препис с гръцка графика:

ТÍЕ Сѐ МЫ́СЛИ БЛѠ̄ГИ / ТÍЕ МЫ́СЛИ *ЧѪ́ВАТЪ* ДѪ̑ШѦ̀ Ѿ ГРЪ́ШНИ ПÓМЫСЛИ ТÓГАИ ЙѪ́МА ДѪ̑ШѦ̀ БЛѠ̄ГИ МЫ́СЛИ КА́КѠ ЦА́РСКИ ВÓЙНИ Й̂ *ЧѪ́ВАТЪ* СВОѧ̀ ГОСПОЖѦ̀ ДѪ̑ШѦ̀ (31–32)

… тíе сα мíслη πлáγη тíе мíслη *тζѫ́βат* δѫ́сη ѫ́т γрéснη пѡ̀мιслη тѫγáβα мήслη κατό̀ τζáртζкѫ βοѝνѫ ή *тζѫ́βат* σφοѝ γóσπхζα δѫσά (149)

… тие са мисли благи тие мисли *чувам* души ут грешни помисли тугава мисли като царцку воину и *чувам* сфои госпужа душа;

Â А̏КѠ НЕ ДЕРЖѝ ОУ̏МЪ ОТ ГРЪ́ШНИ ПÓМЫСЛИ, ТÓГАЙ ДѪ̑ШѦ̀ СА́МА Й̂ ГÓЛА; НЕ́МА КÓЙ ДА ÎА *ЧѪ́ВА* (33)

… а̀ а̀кѫ νι δαρζή ιѫμ ѡ̀т γрéснη пóмιслη, тѫγáф δѫσά σαмá ή γóлα, νéма κοѝ δα ε *тζѫ́βа*… (150)
… а аку ни даржи йум от грешни помисли, тугаф душа сама и гола, нема кой да е *чува*…

Заключение

Преписът с гръцка графика на „Слово второе свѧтагѡ пророка Данїила“ от книгата на българския възрожденски книжовник Й. Кърчовски „Повѣсть ради страшнагѡ и вторагѡ пришествїѧ Хрїстова“ (1814), включен в Райковския дамаскин – среднородопски възрожденски писмен паметник, е важно свидетелство за книжовното дело в Средните Родопи през Възраждането.

Той е ценен документ за проучване на местното говорно богатство по данни от средата на XIX век. Интерес буди съпоставката на вариантите на словото, в основата на които са залегнали особености на говори от различни краища на българската езикова територия: от югозападните краища и от Средните Родопи. Освен характерните диалектни особености от двата района на българското езиково землище интересни са и различията, свързани с избора на графична система: кирилска и гръцка. Краткият преглед на употребата на характерна лексика в изходния текст с кирилска графика и в преписа на родопски диалект с гръцка графика показва, че като цяло среднородопският книжовник е преписвал почти дословно текста на Словото на пророк Даниил на местно родопско наречие с гръцка графика. Но се е затруднявал да заменя отделни диалектни думи, нехарактерни за местния български говор. А в единични случаи е проявявал творчество и е правил такива замени (*чинам – правя; век – сфет*). В случая не стават ясни подбудите и критериите му за направените замени само в отделни примери на нехарактерна за местния родопски говор лексема с характерна. По-скоро тези замени могат да се отдадат на непоследователност от страна на родопския книжовник и на слабата му езикова подготовка, що се отнася до използване на кирилски текстове. Важно е да се отбележи, че въпреки диалектните различия (наличие на особености на югозападните български говори в Райковския дамаскин) вариантът, включен в среднородопския писмен паметник, е бил разбираем като цяло за родопските българи християни. Това още веднъж показва единството на говорите от българската езикова територия.

Благодарности

Авторът изказва благодарност за финансовата подкрепа на Българската академия на науките по двустранно споразумение за безвъзмездни средства между Българската академия на науките и Румънската академия на науките.

ИЗТОЧНИЦИ

ДА: Архив на Български диалектен речник. Секция по българска диалектология и лингвистична география в Института за български език към Българската академия на науките.

РД: Райковски дамаскин от 1859 г. Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив, № 160 (600). http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33490 [20.02.2025].

SOURCES

DA: Arhiv na Balgarski dialekten rechnik. Sektsiya po balgarska dialektologiya i lingvistichna geografiya v Instituta za balgarski ezik kam Balgarskata akademiya na naukite.

RD: Raykovski damaskin ot 1859 g. Narodna biblioteka “Ivan Vazov”, Plovdiv, № 160 (600). http://digilib.nalis.bg/xmlui/handle/nls/33490 [20.02.2025].

ЛИТЕРАТУРА

БДА. ОТ 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София, Книгоиздателска къща „Труд“.

БЕР 2002: Български етимологичен речник. Т. 6. Пускам − словар. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.

ГБР 2004: Гръцко-български речник. Пловдив, МАГ – 77.

Гиневски 2001: *Гиневски, Хр*. Родопската интелигенция през Възраждането. Смолян, Принта Ком.

Гиневски 2008: *Гиневски, Хр*. Миналото на Средните Родопи. XIX − началото на XX век. Възраждане. Варна, Издателство на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“.

ИДРБЕ 2012: Идеографски диалектен речник на българския език. Т. 1. А–Д. София, Национален музей на българската книга и полиграфия.

Кърчовски 1814: *Кърчовски, Й*. Повѣсть ради страшнагѡ и вторагѡ пришествїѧ Хрїстова. Будинъ.

Митринов, Гиневски 2005: *Митринов, Г., Хр. Гиневски*. Родопско книжовно наследство. Райковски дамаскин (ново пълно издание на текстовете в същинската част на сборника). Варна, Издателство на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“.

Митринов 2021: *Митринов, Г*. Диалектни особености на Словото на пророк Даниил в Райковския дамаскин. − *Българска реч*, № 2, с. 121−129.

Митринов 2022: *Митринов, Г*. За граматичните промени при употребата на местоименни форми в късните адаптации на недамаскинови слова през XIX век (Райковски дамаскин). – *Български език*, № 4, с. 55−67.

Младенов 1973: *Младенов, М. Сл*. Ятовата граница в светлината на нови данни (Към въпроса за диалектното разчленение на българския език). – В: *Славистичен сборник*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 241−256.

Младенов 1974: *Младенов, М*. Една лексико-семантична изоглоса в българския език: чувам слушам // чувам пазя, отглеждам. – В: *Сборник в памет на проф. д-р Ст. Стойков. Езиковедски изследвания*. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 321−325.

Мъжлекова 1990: *Мъжлекова, М*. Речник на старобългарските думи в днешните български говори. София, Издателство на Българската академия на науките.

Попконстантинов 1888: *Попконстантинов, Хр*. Материялъ за изучвание родопското наречие. – В: *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*. Кн. 1, с. 133−156.

РКБЕНО 2012: Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин). София, Издателство „Валентин Траянов“.

Стойчев 1965: *Стойчев, Т*. Родопски речник. – В: *Българска диалектология. Проучвания и материали*. № 2. София, Издателство на Българската академия на науките, с. 119–314.

Стоянов 1972: *Стоянов, М.* Райковски дамаскин. – В: *Родопски сборник*. № 3. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 225–307.

Шимко 2021: *Шимко, Ив*. Към възприемането на първите български печатни произведения в късните дамаскини. – *Българска реч,* № 2, с. 65–74.

REFERENCES

BDA. OT 2001: *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom I–III*. Fonetika. Aktsentologiya. Leksika. Sofia, Knigoizdatelska kashta “Trud”.

BER 2002: *Balgarski etimologichen rechnik*. T. 6. Puskam – slovar. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.

GBR 2004: *Gratsko-balgarski rechnik*. Plovdiv, MAG – 77.

Ginevski 2001: *Ginevski, Hr*. Rodopskata inteligentsiya prez Vazrazhdaneto. Smolyan, Printa Kom.

Ginevski 2008: *Ginevski, Hr*. Minaloto na Srednite Rodopi. XIX – nachaloto na XX vek. Vazrazhdane. Varna, Izdatelstvo na Varnenskiya svoboden universitet “Chernorizets Hrabar”.

IDRBE 2012: Ideografski dialekten rechnik na balgarskiya ezik. T. 1. A–D. Sofia. Natsionalen muzey na balgarskata kniga i poligrafiya.

Karchovski 1814: *Karchovski, Y.* Poviast radi strashnago i vtorago prishestviya Hristova. Budin.

Mitrinov, *Ginevski* 2005: *Mitrinov, G., Hr. Ginevski*. Rodopsko knizhovno nasledstvo. Raykovski damaskin (novo palno izdanie na tekstovete v sashtinskata chast na sbornika). Varna. Izdatelstvo na Varnenskiya svoboden universitet “Chernorizets Hrabar”.

Mitrinov 2021: *Mitrinov, G*. Dialektni osobenosti na slovoto na Prorok Daniil v Raykovskiya damaskin. – *Balgarska rech* N 2, s. 121–129.

Mitrinov 2022: *Mitrinov, G*. Za gramatichnite promeni pri upotrebata na mestoimenni formi v kasnite adaptatsii na nedamaskinovi slova prez XIX vek (Raykovski damaskin). – *Balgarski ezik*, N 4, s. 55-67.

Mladenov 1973: *Mladenov, M., Sl*. Yatovata granitsa v svetlinata na novi danni (Kam vaprosa za dialektnoto razchlenenie na balgarskiya ezik). – In: *Slavistichen sbornik*. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 241−256.

Mladenov 1974: *Mladenov, M.* Edna leksiko-semantichna izoglosa v balgarskiya ezik: chuvam slusham // chuvam pazya, otglezhdam. – In: *Sbornik v pamet na prof. d-r St. Stoykov. Ezikovedski izsledvaniya.* Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 321−325.

Mazhlekova 1990: *Mazhlekova, M*. Rechnik na starobalgarskite dumi v dneshnite balgarski govori. Sofia. Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite.

Popkonstantinov 1888: *Popkonstantinov, Hr*. Materiyal za izuchvanie rodopskoto narechie. – *Sbornik za narodni umotvoreniya, nauka i knizhnina*. Kn. 1, s. 133–156.

RKBENO 2012: Rechnik na knizhovniya balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu tekst na Tihonravoviya damaskin). Sofia, Izdatelstvo “Valentin Trayanov”.

Stoychev 1965: *Stoychev, T*. Rodopski rechnik. – *Balgarska dialektologiya. Prouchvaniya i materiali*. N 2. Sofia, Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukite, s. 119–314.

Stoyanov 1972: *Stoyanov, M*. Raykovski damaskin. – In: *Rodopski sbornik*. N 3, s. 225–307. Sofia, Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov".

Shimko 2021: *Shimko, Iv*. Kam vazpriemaneto na parvite balgarski pechatni proizvedeniya v kasnite damaskini. – *Balgarska rech* N 2, s. 65–74.

✉ *Доц. д-р Георги Митринов*
Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин"
при Българската академия на науките
бул. „Шипченски проход" 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Assoc. Prof. Dr. Georgi Mitrinov*
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia Bulgaria